

SIMONE ATTILIO BELLEZZA

Неапольський Університет ім. Фрідріха II (Неаполь, Італія)

ORCID: 0000-0002-9244-7883

Взяти інтерв'ю у „легенди”: Ліна Костенко та колективна пам'ять шістдесятництва

Interviewing a legend: Lina Kostenko and the collective memory of the *shistdesiatnytstvo*. A feeling of discomfort and disappointment towards the collective memory of the *shistdesiatnytstvo* in Ukraine emerged during the interview with Lina Kostenko, as well as with other *shistdesiatnyky*. The public discourse, including many scholarly studies on the topic, usually ignores the ethic and “affective” components which were so important to the members of this movement, whose behavior and universe of values radically differed from the Stalinist Soviet respectability. The function of the *shistdesiatnytstvo* as the detonator of a positive nationalism is thus neglected. Some important stages in the formation of Lina Kostenko's personality are then analyzed: the family upbringing based on the love for Ukrainian and worldwide culture, the traumas of childhood during World War II, the importance of building friendly bonds with other *shistdesiatnyky*, especially with Vasyl' Symonenko.

Keywords: *shistdesiatnyky*, Lina Kostenko, collective memory, human rights, Vasyl' Symonenko.

12 червня 2009 року я зустрівся з Ліною Костенко, щоб взяти у неї інтерв'ю в рамках мого дослідження про шістдесятництво. Ліна Костенко є однією з найбільш репрезентативних фігур цього руху, а також вважається одним із найцікавіших поетичних голосів у всій українській літературі. Як молодий дослідник, який погано розмовляв українською мовою, я переживав про те, як пройде моя зустріч із такою престижною особистістю: я побачив жінку з сильним характером і дуже точними думками, але яка була терплячою до моєї недосконалої української мови і дуже гостинною, яка змусила мене з'їсти хоча б частину пишної вечері, що вона мені приготувала. З самого початку нашої розмови Костенко заявила, що їй дуже незручно в урочистій риторичі,

з якою зазвичай представляють шістдесятництво та її саму: зокрема, вона відкрилася мені, що їй не подобалося, коли нещодавно відомий журналіст називала її „легендою”¹.

Я використав це інтерв'ю в інших публікаціях, щоб реконструювати історію шістдесятництва². У цьому короткому есе я б хотів задуматися про взаємозв'язок між особистою та колективною пам'яттю шістдесятництва та підкреслити, як публічна риторика (включаючи наукові дослідження) щодо шістдесятництва може створити своєрідну експропріацію і, отже, травму пам'яті героїв цих події, навіть якщо вони все ще є живими символами цього руху. Більше того, я хотів би спробувати відновити цю травму, яку я ненавмисно міг нанести, намагаючись відновити принаймні частину особистого та інтимного виміру шістдесятництва так, як у побажаннях Ліни Костенко та інших шістдесятників у якими я брав інтерв'ю.

Хто такі шістдесятники?

На початку нашого інтерв'ю Ліна Костенко запитала мене, які книги та статті я вже прочитав про шістдесятництво та чи відвідував я Музей Шістдесятництва який нещодавно відкрився в Києві. Після деяких коментарів щодо музею, Костенко відверто висловила своє розчарування в тому, хто в Україні навчався і писав про шістдесятництво:

Це всі дуже хороші хлопці [про співробітників музею]. [...] Я заодно подивилася на їхні експонати, розумієте, як багато зібраних речей! Розумієте, шістдесятні роки це такий світ, такий світ, це не є той, та, ті, це є щось інше. [...] У нас зараз, наприклад, рахують хто шістдесятник, хто не шістдесятник, і зараз всі хто жив у шістдесятні роки ... вони списки складають: і той і та — шістдесятник. Зараз в газеті у нас... Літературна..., там один професор написав про шістдесятників труд, а другий професор його оспорив, що це було не так, було так, а той казав так... вони долалися до того, виявляєте, на нашому полі, щоб я собі дозволила опуститися до розмови на цьому рівні, я би попросила на нашому полі щоб ці брудні медведі не билися, бо у нас поле було продуктивне і характерно для нас було, що ми дуже любили одне одного і поважали, і робота в кожного з нас була така цікава для інших, ви розумієте, от, а зараз же нікого нічого не цікавить...

Ліна Костенко дорікала тому, що те, кого вона визначає „професура, яка тоді сиділа в парткоммах”, втратило особистий, інтимний та високо-етичний вимір шістдесятництва, що стосувалося також почуттів, з якими людина діяла. Для неї шістдесятництво було, по суті, компанією друзів і подруг, які любили та шанували одне одного, і саме цей вимір, який я назвав би „афективним”,

¹ Вона попросила мене не називати імені цієї людини, яка досі є важливою громадською та політичною фігурою в Україні.

² S.A. Bellezza, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*, Edmonton-Toronto 2019.

бракує в академічних аналізах того періоду: поведінка тих, хто сперечається про шістдесятництво, суперечить високим моральним цінностям, які шістдесятники намагалися підтвердити своїми трудами та діями.

Як ми побачимо пізніше, ця чутливість частково була зумовлена досвідом Другої світової війни, яка сильно вплинула на дитинство цих інтелектуалів, народжених у 1930-х роках. Говорячи про любов свого покоління до культури та навчання, Костенко сказала мені: „Після війни, знаєте, яке було, нам не було що їсти начисто, нам не було що одягти, нам не було що взути, але ми були маленькі, хороші, от, і ми хотіли вчитися”. Таким чином, Костенко описує роки особливого підліткового віку, що характеризувався певною матеріальною бідністю, але був натомість майже повністю спрямований на ідеальну цінність культури. Це ще одна відмітна риса її покоління, яка буде втрачена із переходом радянської економіки до матеріального добробуту: це нічим більше не відрізняється від стилістів та інших молодіжних культур, які, здається, представляють дух нових поколінь після Другої світової війни.

Пізніше Ліна Костенко запитала мене, з якими іншими учасниками руху я вже зустрічався або мав намір зустрітися. Вона була дуже засмучена тим, що я хотів взяти інтерв'ю також у Левка Лук'яненка, який, незважаючи на те, що не був членом руху, особисто знав майже всіх його основних фігур. Здивування Костенко було частково зрозумілим, оскільки Лук'яненко, який у 1960-х роках підійшов до політичних ідей шістдесятників, після незалежності України поступово радикалізував свої ідеї щодо нації, поки не досяг позицій, близьких до ультраправого антисемітизму³. Посилання на Лук'яненка спонукало Костенко спробувати визначити шістдесятництво та пояснити стосунки між центральним ядром групи та рештою українського населення:

Сімоне, як ви розумієте... от... є речі про які я промовчу, так? От... і ви розумієте з яких причин. Є етика, вона має бути абсолютно ніде не похитнута. Значить, ви — історик, ви самі вибираєте, ви робите те, що ви хочете зробити. Єдине, що я вам можу сказати: шістдесятники це явище... ми же говорили про те, що шістдесятники зараз... а далі ще буде гірше, вони будуть ліпити шістдесятників за своєю подобою. Шістдесятник це зовсім інше і на сьогодні шістдесятників залишилось дуже мало, їх і було дуже мало, їх було неймовірно мало, і Василь Стус сказав, що нас маленька щопта, от це, маленька щепоточка. Нас мало й в той же час нас було дуже багато. І це, між іншим, я зрозуміла... і раніше це відчувала, потім зрозуміла в чому там справа, розумієте, ви знаєте нас було дуже мало, якщо взяти масу населення, так? От, але нас дуже підтримували люди, нас любили, до нас стяглися, кожен той вірш, кожне те оповідання, читала та Україна яка була Україною. Тобто ми, розумієте, спрацювали як якийсь детонатор, чи якийсь магніт, який притягнув ту найкращу Україну. От, на Майдані, до речі, теж був психологічний отой феномен, який був шістдесяті, в цьому відношенні був цей феномен. Коли так справжня Україна раптом стягується воедино, і тоді ви бачите дуже гарний народ, дуже гарний народ.

³ P.A. Rudling, *Eugenics and Racial Anthropology in the Ukrainian Radical Nationalist Tradition*, "Science in Context" 2019 (32), № 1, с. 67–91.

Костенко хотіла підкреслити дві характеристики: з одного боку, етичну цілісність, яка була основою міцності групи. З іншого боку, той факт, що справжнім активним ядром руху могла бути лише меншість, крихітна групка людей, яка мала здатність залучити дуже велику аудиторію людей, що була українською нацією. Посилання на Майдан було порівнянням з Помаранчевою Революцією 2004 і 2005 років⁴: для Ліни Костенко ці два моменти схожі, оскільки завдяки дії меншості в нації виник позитивний патріотизм. Незабаром після цього Костенко повернулася до теми етики та прихильності групи як однієї з складових частин шістдесятництва:

Але це врахуйте, що ми не знали, що ми шістдесятники. [...] Ми були молоді, ми були... серед нас були дуже талановиті люди, ми потяглись одне до одного, ми страшно дружили, і зараз деякі дружби залишилися, це не просто дружба, а навіть ціла любов, людська велика! Навіть таке, це не те що теперішні сваряться між собою, я не розумію звідки вони, вони не повинні про нас писати, професура це не повинна про нас писати, бо вона зараз звариться, ми були зовсім інакше: просто пришли молоді дуже цікаві люди, побачили одне одного здалеку, і створилося знаєте що? [...] Тримбач сказав, що в шістдесятих роках було продуктивне поле.

Костенко ставить взаємну повагу та дружбу в центр шістдесятництва, тривалу дружбу, яка, як я особисто бачив, справді зберіглася донині. Сила цього зв'язку пояснюється тим, що це була не проста дружба, а навіть абсолютна любов до людства („людська велика”): саме в цій афективній атмосфері народжується революція цінностей шістдесятництва і відбувається роздум про загальні права людини, що суперечать справжній політичній спадщині шістдесятників для майбутніх поколінь. Спадщина, яка знайде своє перше конкретне вираження в Українській Гельсінській Спілці⁵, що, на мою думку, впливатиме на весь український національний рух, розмиваючи найагресивніші акценти та пов'язуючи його з повагою до прав інших людей, будь то народи чи особи. Для Ліни Костенко саме цього складного виміру, одночасно інтимного і політичного, бракує в публічних реконструкціях шістдесятництва, погіршених тим, що науковці поводяться так, як це було б заборонено в колі дружби шістдесятників. Нарешті, не слід забувати, що шістдесятництво характеризувалось великим продуктивним каталізатором, якого, здається, Костенко не знаходить у сучасній Україні: вона вважає, що молоді покоління художників і письменників були більш схожими на них і що вони могли представляти надію на майбутнє. Визначення „продуктивне поле” приписується Сергію Тримбачу, кіносценаристу і кінознавцю, що народився в 1950 році і тому не може по-праву належати до покоління шістдесятників, але Костенко все ще включає його до кола шістдесятників, до тих, хто розумів і культивував суть цього

⁴ Найкращий аналіз Помаранчевої Революції, на мій погляд, все ще є А. Wilson, *Ukraine's Orange Revolution*, London 2005.

⁵ Діяльність правозахисного руху в Україні з 1970-х років та його відносини з рухом за національну незалежність ще не вивчені належним чином; для вступу див. *Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах*, упор. О. Шевченко, Київ 2012.

руху. Це дозволяє їй, з одного боку, прояснити еластичні терміни визначення „покоління“, а з іншого — висловити невдоволення цим ярликом, оскільки він обмежує, як можливості особистості, так і довгостроковий обсяг здійснених дій: „Це вважається що покоління, справді це прийшло покоління. Але не може якимось явищем мірятися десятком років, у нас же зараз, що шістдесятники, семидесятники, восьмидесятники, дев'яностники, а вже тепер двохтисячники, це що, десять років пописав і... з корабля чи як? Це дуже малий талант, якщо його вистачає тільки на десять років”. Навіть Іван Дзюба в інтерв'ю, яке я брав у нього наступного дня, висловив невдоволення визначенням шістдесятника, підкресливши, що він був активним як до, так і після 1960-х років, і було помилковим уявляти, що вся його особистість була розкрита в таких коротких часових рамках. Варто зазначити, що дві найбільш важливі та репрезентативні особистості шістдесятництва переживають колективну пам'ять про рух, який вони породили, як тягар: це розглядається як неадекватна реконструкція періоду їхнього життя, в якому вони потрапили в пастку, і яка не дозволяє громадськості зрозуміти їхній подальший розвиток. З цієї причини часто виникає ненависть до тих, хто працює у дослідженні шістдесятництва: ці дослідження сприяють формуванню громадської пам'яті, з якою шістдесятники мають справу щодня. Це відчуття спонукає на іншу реконструкцію шістдесятництва як руху, так і окремих особистостей, що його винайшли.

Інтимне формування поетичної особистості

Однією з мет усної історії є спроба зробити історичні реконструкції, що включають суб'єктивність досліджуваних людей, зменшуючи відстань між розповіддю про великі події та досвідом особистості. Тому я спробую донести тут деякі елементи розмови з Ліною Костенко, які мені здались особливо важливими для розуміння розвитку її особистості як літературної авторки й активістки.

Із більш ніж чотирьох годин інтерв'ю, принаймні дві вона присвятила опису її дитинства: це елемент відмінності від інших членів цього покоління, які більше наполягали на важливості університетських років, або років відразу після університетського навчання, для їхнього формування як інтелектуали та шістдесятники (наприклад як Лесь Танюк або Іван Дзюба)⁶. Вступ до українського культурного всесвіту відбувається для Костенко вже в дитинстві, завдяки рокам проведеним у київській Венеції з її бабусею, яка розмовляла лише українською мовою і читала їй *Кобзар* Тараса Шевченка. Батьки — два представники української інтелігенції; особливо батько, який був директором

⁶ Л. Танюк, *Лінія життя (з щоденників) у двох томах*, т. 1: 1964–1970, Харків 2004, с. 110–160; І. Дзюба, *Спогади і роздуми на фінішній прямій*, Київ 2008, с. 123–171.

київської школи, передав їй любов до культури загалом, наприклад, читаючи її переклади, які він сам зробив із казок братів Грімм. Костенко згадує, як будинок був наповнений книгами написаними різними мовами та картинами її матері, де були відтворені ілюстрації з *Божественної комедії* Данте або класиків італійського Відродження. Костенко зізнається, що в дитинстві вона навіть не знала, хто такі Беатріче чи Мона Ліза, але життя занурене в цю атмосферу спричинило, що в школі та в університеті ці згадки про мистецтво та світову культуру були для неї вже знайомі (*Ці речі не чужі!*).

За щасливою першою частиною дитинства слідувала дуже сумна і важка друга, із-за нападу німецьких нацистів, залишаючись з матір'ю та бабусею в окупованому Києві, Костенко безпосередньо стала свідком жахів війни. Вона, схоже, не хоче згадувати найкривавіші епізоди війни, але вона зізнається, що бачила євреїв, які намагалися врятуватися від переслідувань. Насильство, яке вона пережила, безумовно, стало травмою у свідомості дитини. Тут Костенко ділиться своїми міркуваннями про пам'ять:

Річ в тому, що дитяча пам'ять вона ж яка? Оце ти бачиш і не все розумієш. Проходить п'ять років, а ще коли все пам'ятаєш, тобі відкривається і відкривається і я багато дечого могла зрозуміти і злякатися — по-людськи злякатися, бо були дуже страшні речі — от, постфактум.

З тих небагатьох епізодів війни, які вона мені розповіла, Костенко дуже добре пам'ятає прибуття німців в українську столицю, з боєм та гранатами, і невдалу спробу переправитися через Дніпро разом із Радянськими солдатами. Прихід німців, здається, став переломним моментом: з одного боку, це вперше викликає інстинкт писати вірші, з іншого — ця травма усвідомлення прибуття ворожого іноземця, з яким неможливо спілкуватися.

Ми добігли... навіть до Дніпра не добігли, вже стояли солдати, нікуди далі не пускали. От, ніяк не було на чомуперейжджати. І таким чином нам прийшлося вертатися, як зараз пам'ятаю, значить, хати горять, [...] а мені з дитинства пам'ятається ось це вогонь чогось він такий був, але в формі тополі високої, і нахиленою вбік Дніпра, видно йшов так вітер, так нахилив. А ми сиділи в окопі, німці брали Дніпро 27 днів, принаймні там де ми були. [...] І ми сиділи в такій вкопі, то у мене є такий вірш, мій перший вірш написаний вокопі, це правда. Річ в чому, що ці окопчиківони називалися щілині, і їх отак копали і зверху накривали три наката, а вихід отакій був [...] нас сиділо так кілька чоловік, гухне снаряд, і стіна обсипиться – окопа, а я якоюсь паличкою пишу якийсь віршик, я вже не пам'ятаю який, я пишу на стіні, гухне, і обсипиться, но треба чимсь займатися, як ви думаєте, сидіти день за днем, довго, в земному окопі дитині, хочеться вискочити, а кулі такі свищують, і снаряди, і все горить, а коло нас був погреб а там сиділи люди [...] от, і в цьому погребі сиділо багато людей, от, і теж спогад, значить, раптом — тиша! Абсолютно тиша. Значить закінчилась війна, перед цим був якийсь дуже страшний клекіт, [...] і раптом все затихло, все затихло, і стрілянина затихла, все затихло... от... тиша і раптом... мова, німецька, чужа.

Таким чином Ліна Костенко згадує, коли вперше спробувала писати вірші, а також момент зустрічі з незрозумілою мовою ворога. Травма війни, яку також можна сприймати як травму некоммунікабельності, викликала у Костенко

виразний блок: Ліна почала говорити все менше і менше, поки майже повністю не перестала. Почала розмовляти знову завдяки поверненню до радянської школи та читанню творів Марини Цветаєвої та Бориса Пастернака, що надихнули її писати вірші, з якими вона почала публічно декламувати в університеті, в Літературному Інституті імені Горького в Москві. Роки, проведені в Москві, не розглядаються як період русифікації, а скоріше інтернаціоналізації: в Інституті були студенти, які прибули не тільки з усіх союзних республік, але і з усього соціалістичного світу. Це середовище було натхнене соціалістичним інтернаціоналізмом, за її власними словами: „в Москві оскільки це була гарна дуже така, мені здається, міжнародна родина”. Лише коли вона повернулася в Україну, в Київ, Костенко довелося зіткнутися з русифікацією, але це був і момент, коли вона зустрілася з іншими художниками та письменниками, з якими вона буде оживляти шістдесятництво. У столиці було три місця, що приваблювали молодих нонконформістів-інтелектуалів, які цікавились українською культурою: салон вже не молодого літературознавця Івана Світличного, художня майстерня Алли Горської та Клуб Творчої Молоді, заснований Лесем Танюком. Але деякі з шістдесятників також випадково познайомились і завели друзів за спорідненістю характерів: так було з Ліною Костенко та Василем Симоненко. Опис їхньої першої зустрічі, даний мені під час інтерв'ю, має поетичну аuru, яку варто відтворити майже повністю:

Як на картині Матісса, за разом Пікассо [...], чисто візуально, це було у Спільці письменників України. Я вже чула, що є такий Василь Симоненко, я вже читала його вірші, але я його ніколи ще не бачила. А була якась нарада молодих [...] і після цієї... цього круглого-овального столу я зайшла, там був такий у Спільці письменників буфет, зараз він переродився в кафе Еней, а тоді це був скромний буфет для письменників, де була така стоечка, ця буфетниця, столики круглі накриті білими скатертинами. Столиків було чи три чи чотири, завжди за тими столиками сиділи письменники, щось говорили, про свої справи, але завжди... — і любили часом випити! — ну збираються за столиком і щось таке, там вип'ють, поговорять, а от я зайшла в цей Еней купити мандаринів, чи помаранчеві, бо Оксана ще була маленька, от, я ж не буду сидіти з тими письменниками пити і балакати. Я зайшла купити мандарини, бо мандаринки були дуже хороші як раз, привезли, мені треба додому їхати й у мене буде цілий той... сумка мандаринів. Якупила мандарини, бачу за тим столиком групка, за тим столиком, за цим, а за одним столиком сидить хлопець, здається Симоненко, так я перед тим на нараді я зрозуміла що це він, сидить абсолютно один, а Василь, він... у нього була якась така зовнішність, в якій завжди була якась печаль, чи то він сміявся, чи то він розповідав щось, чи читав вірші, все одно [на] його обличчі [незрозуміле] якась була печаль. І чудесно він не був такий, ви знаєте, міський хлопець такий, що запросто прийшов, з усіма познайомився. Ні, він був якийсь, він був скромний, він був людиною очевидно психологічно складною. Він був сумний, навіть коли він усміхався він був сумний. Я собі купую ті мандарини, дивлюся, а там сидить один хлопець, один, який мені чимось дуже-дуже по-людськи подобається, і я думаю це мабуть Василь Симоненко — ви врахуйте, що він ще ж був зовсім невідомий, і це перше знайомство, от, мало відомий він був, тільки може однокурсникам там чи що в університеті — і, я не знаю, чисто такий який рух мимовільний, непродуманий, я підхожу до нього, мені, він... скатертину біла, завіси такісь темнуваті, сам він такий чорнявий, волосся чорне, в якомусь такому костюмітеж темному, сорочка біла, і мені захотілося фарби, розумієте? Мені захотілося фарби, через що я кажу, чи то Матісс, чи то

я не знаю, чи то Пікассо, мені захотілося щось... Щось мені не хватило, я пішла до нього і такий великий хороший мандарин — а він же яскравий — поклала перед ним і подивилася на нього, і він мені посміхнувся такою усмішкою широкою; зразу заграло. Це все чорне, сіре і біле і раптом по центру мандарин! Мені здалося що він зрозумів що мені не вистачило якоїсь радості, мені не вистачало щоб він всміхнувся, що він чогось сумний там сидів, і це було дуже кумедне знайомство, але воно було таке.

Як видно з цього спогаду, для правильного опису шістдесятництва необхідно включити людський вимір: рух був плодом зустрічі подібних чутливостей, спорідненості характерів та здатності розуміти один одного. Також з цієї причини рух був неминуче обмежений: групка інтелектуалів, які подружились між собою і які поділяли мету оновлення української національної культури. Меншина, котра, за висловом Костенко та Тримбача, була продуктивним полем або „гумусом”, з якого народилися численні інші особистості та ініціативи: тому багато тих, хто не був справжнім шістдесятником, прагнули бути включеними в рух, що їх породив. Любов до культури та друзів, високі моральні цінності та повага до прав усіх, мистецька чуттєвість, вдоскоалена загальним досвідом тридцятих років та Другої світової війни, були ключовими елементами покоління шістдесятників. Хоча вони стали майже легендарними, вони були конкретними людьми із своїми почуттями, що включали страхи та смуток, про які офіційна колективна пам'ять, мабуть, забула, але які потрібно відновити, якщо ми дійсно хочемо зрозуміти їх поведінку сьогодні, як у минулому.

Бібліографія

- Bellezza, Simone Attilio. 2019. *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. Edmonton-Toronto: CIUS Press.
- Rudling, Per Anders. 2019. “Eugenics and Racial Anthropology in the Ukrainian Radical Nationalist Tradition.” *Sciencein Context* 32 (1): 67–91.
- Yurchak, Alexei. 2005. *Everything Was Forever, Until It Was No More*. Princeton: Princeton UP.
- Wilson, Andrew. 2005. *Ukraine's Orange Revolution*. New Haven: Yale UP.
- Дзюба, Іван. 2008. *Спогади і роздуми на фінішній прямій*. Київ: Криниця.
- Танюк, Лес. 2004. *Лінія життя (з щоденників) у двох томах*. Т. 1: 1964–1970. Харків: Yakaboo.
- Шевченко, Олесь (ред.). 2012. *Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах*. Київ: Ярославів Вал.

Przyjęto do druku/Accepted for publication: 13.07.2021